

- державні та міжнародні стандарти* : матер. між нар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 28 квіт. 2011 р.). Донецьк, 2011. С. 217–220.
4. Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2011. 60 с.
  5. Гуторова Н.О. Регулювання кримінально-правових відносин: поняття, мета, способи та їх ефективність. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 106–110.
  6. Митрофанов І.І. Що ж регулюється кримінальним правом? *Наше право*. 2016. № 1. С. 92–98.
  7. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 272 с.
  8. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. Москва : БЭК, 1996. 560 с.
  9. Петрова Г.О. Уголовно-правовое регулирование и его средства: норма и правоотношение : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2003. 304 с.
  10. Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1965. 188 с.
  11. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
  12. Фалькина Т.Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород. 2007. 25 с.

ОЛІЙНИК О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-38>

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

У статті автором наводяться приклади найбільш характерного прояву принципів кримінального права в практиці Європейського Суду з прав людини. В першу чергу це стосувалось таких принципів як принцип верховенства права, принцип законності, принцип рівності громадян перед законом тощо. Обрані принципи забезпечують гармонізацію всієї системи права та системи законодавства як вітчизняного, так і міжнародного.

Так, принцип верховенства права є засобом для досягнення внутрішньої мети права і правової системи загалом – забезпечення пріоритету природних прав людини. Він є істотною характеристикою головного співвідношення між людиною і державою, його закладено в зміст суспільного договору як юридично-політичної категорії.

В свою чергу принцип юридичної визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права. Він висуває до закону вимоги визначеності,

ясності і недвозначності правової норми, оскільки інші принципи не можуть забезпечити її однакове застосування.

У принципі законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі впорядкування суспільних відносин. У правовій державі законність (правозаконність) є гарантією правомірності застосованого примусу.

Такий принцип як принцип рівності громадян перед законом має однакову сутність як в правовому, так і в процесуальному сенсі і полягає в тому, що особи, які вчинили кримінальне правопорушення, є рівними перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця народження, етнічного та соціального походження, майнового стану, службового становища, місця проживання, мовних або інших ознак.

Принцип справедливості має специфічну природу, особливо якщо його розглядати в ракурсі кримінального права та іноді може мати пріоритет на іншими принципами, такими як принцип законності чи принцип верховенства права.

Ключові слова: *принципи кримінального права, принцип верховенства права, принцип законності, Європейський суд з прав людини.*

The author gives examples of the most characteristic manifestation of criminal law principles in the case law of the European Court of Human Rights. First of all, it concerned such principles as the rule of law, the principle of legality, the principle of equality of citizens before the law, etc. The principles chosen ensure the harmonization of the whole system of law and system of legislation, both domestic and international.

The principle of the rule of law is a means of achieving the internal purpose of law and the legal system as a whole – ensuring the priority of natural human rights. It is an essential characteristic of the main relationship between man and the state, it is embedded in the content of social contract as a legal and political category.

In turn, the principle of legal certainty is one of the essential elements of the rule of law. It imposes on the law the requirements of certainty, clarity and ambiguity of the legal norm, since other principles cannot ensure its uniform application.

The principle of legality concentrates the expressed property of the right to counteract arbitrariness in the process of ordering social relations. In the rule of law, legality (legality) is a guarantee of the lawfulness of coercion applied.

Such a principle as the principle of equality of citizens before the law has the same essence in both legal and procedural sense and is that persons who have committed a criminal offense are equal before the law and are subject to criminal liability regardless of race, color, political, religious and other beliefs, gender, place of birth, ethnic and social origin, property status, official position, place of residence, linguistic or other characteristics.

The principle of justice is specific in nature, especially when considered in the context of criminal law and may sometimes take precedence over other principles, such as the rule of law or the rule of law.

Key words: *criminal law principles, the rule of law, principle of legality, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – це те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. Принципи кримінального права – це найбільш загальні ідеї, які стосуються кримінального права у цілому. Деякі з них вдало сформульовані в актах міжнародного законодавства, а також безпосередньо у КК окремих держав – Литви, Молдови, Польщі, ФРН, Франції, Росії, Білорусі тощо.

На наше переконання питання застосування принципів кримінального права в практиці ЄСПЛ не достатньо висвітлено в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень за цією темою. Так, окремим питанням прояву принципів кримінального права в практиці ЄСПЛ присвячували свої праці такі вчені, як от: Р. В. Бараннік, В. В. Городовенко, О. О. Дудоров, М. І. Козюбра, О. П. Кучинська, М. В. Мазур, Б. В. Малишев, Н. С. Малєїн, В. В. Мальцев, В. О. Навроцький, Г. В. Фазикош, Т. І. Фулей, М. І. Хавронюк та інші.

Метою статті є спроба продемонструвати характерний прояв окремих принципів кримінального права в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Викладення основного матеріалу. Почнемо з *принципу верховенства права*, сутність якого полягає в пріоритеті в суспільстві права людини; при цьому відносини між особою і державою повинні регулюватися на основі принципу: «Особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом»; будь-яке свавілля і дискримінація заборонені, усі є вільними і рівними у своїх правах; кожному забезпечується доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, включаючи перегляд судом законів¹. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ.

Зазначимо, що серед українських науковців відсутня єдина точка зору щодо розуміння сутності цього принципу, хоч (погодимося з М. І. Козюброю), останнім часом спектр думок у підходах до трактування верховенства права у вітчизняному правознавстві дещо звужився. Так, ототожнення його з традиційним для нашої теорії та практики принципом верховенства закону чи з верховенством всіх нормативних актів, як це було в 90-х роках ХХ ст., нині майже не зустрічається [1].

Верховенство права є засобом для досягнення внутрішньої мети права і правової системи загалом – забезпечення пріоритету природних прав людини [2, с. 18.] Ми погоджуємось з Б. Малишевим, який висловив думку про те, що принцип верховенства права є істотною характеристикою головного співвідношення між людиною і державою, його закладено в зміст суспільного договору як юридично-політичної категорії.

Принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону та ін.

Можна сказати, що специфіка верховенства права як правової цінності полягає в тому, що воно належить не до сфери його власної цінності (суспільної чи особистої), але інструментальної цінності, в рамках якої воно виступає феноменом, покликаним інтегрувати нормативні та ціннісні компоненти правової реальності, забезпечити їх співіснування та гармонійну взаємодію.

В звіті Венеціанської комісії 2011 року² на підставі аналізу правових систем європейських держав у пошуках спільних елементів, характерних як для «верховенства права», так і «правової держави», пропонується щонайменше 6 необхідних елементів, яких необхідно дотримуватися не лише формально, але й по суті. Ними є: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності у прийнятті рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом³.

¹ Звіт щодо верховенства права, прийнятий Венеціанською комісією на 86 пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р., Висновок № 512/2009

² CDL-AD(2011)003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – 16 с.

³ Там само.

Існує два аспекти принципу верховенства права. Перший стосується вимоги «якості» закону, а другий – принципу юридичної визначеності. Так, принцип верховенства права вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права особи та основоположні свободи.

Перейдемо безпосередньо до рішень суду, в яких знайшов своє втілення даний принцип права.

Так, у рішенні від 10 грудня 2009 року у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: «Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» (див., серед багатьох інших, рішення у справі «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine) від 29 квітня 2003 року, заява № 38812/97, п. 155).

Інший елемент змісту принципу верховенства права ЄСПЛ розглянув у справі «Христов проти України» (Khristov v. Ukraine, заява № 24465/04) рішення від 19 лютого 2009 року: «Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania) [GC], заява № 28342/95, п. 61, ECHR 1999-VII).

Суд далі зауважив, що з матеріалів у справі не видно, що існували будь-які «вагомні та непереборні обставини», які могли б служити обґрунтованим поясненням того, чому остаточну судову постанову від 23 жовтня 2000 року було переглянуто і скасовано. Видається, що єдиною причиною була необхідність перегляду справи заявника у світлі іншого закону, а це означає, що такий перегляд був замаскованим оскарженням. Отже, Суд визнає, що у цій справі не було дотримано принципу юридичної визначеності.

Зважаючи на наведені вище міркування, Суд доходить висновку, що відновлення провадження у справі заявника та її перегляд, за результатами якого судову постанову від 23 жовтня 2000 року було скасовано, порушило принцип юридичної визначеності та право заявника на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції».

У вже згаданому звіті Венеціанської комісії наголошується, що правова визначеність вимагає, щоб правові норми були зрозумілими і точними та мали на меті гарантування, що ситуації і правовідносини будуть передбачуваними. Зворотна дія не відповідає принципу правової визначеності, щонайменше у кримінальному праві (відповідно до ст. 7 ЄКПЛ), оскільки особи повинні знати наслідки своєї поведінки. Це положення стосується також й інших галузей права, таких як цивільне, адміністративне тощо.

Принцип юридичної визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права. В його основі лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися.

Так, у справі «Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11, порушення принципу юридичної визначеності було констатоване Європейським судом з прав людини з огляду на відсутність у законодавстві України положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги, в контексті дотримання вимог «якості закону» при перевірці виправданості втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції. Аналізуючи дотримання вимог «якості закону», ЄСПЛ зазначив, зокрема, таке: «...у контексті дисциплінарного права при оцінці чіткості законодавчих актів має існувати розумний підхід, оскільки загальне формулювання *actus reus* таких правопорушень є питанням об'єктивної необхідності. У протилежному

випадку законодавчий акт не буде всебічно охоплювати питання та вимагатиме постійного перегляду та внесення змін, щоб відповідати новим обставинам, що виникають у практиці».

Приводом до остаточного визнання цього принципу в Україні стало рішення Конституційного Суду від 26 лютого 2019 року у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України, в п. 3 якого говориться, що одним з головних елементів принципу верховенства права, закріпленого ч. 1 ст. 8 Основного Закону України, є юридична визначеність. Конституційний Суд України наголошував на важливості вимоги визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац 2 підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005).

Принцип законності: кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК; застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено [3].

Якщо абстрагуватися від приватних, пов'язаних з типом праворозуміння, розбіжностей у численних дефініціях, законність розуміють як фундаментальну юридичну категорію, що є критерієм правового життя суспільства і громадян. Це «комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави» [4, с. 274]; законність також розглядають як «принцип, метод та режим суворого, неухильного дотримання, виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин» [5, с. 209].

Під терміном «закон» слід розуміти як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам «доступності» та «передбачуваності» (див. рішення у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom), заява № 18139/91, рішення від 23 червня 1995 року, п. 37). Суд зазначає, що «закон» повинен бути належним чином доступним: громадянин повинен мати змогу отримати адекватну інформацію за обставин застосування правових норм у конкретному випадку. Крім того, норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку. Громадянин повинен мати можливість – у разі необхідності за належної правової допомоги – передбачити, наскільки це розумно за конкретних обставин, наслідки, до яких може призвести певна дія⁴.

Ці наслідки не повинні бути «передбачуваними» з абсолютною точністю: досвід показує, що це недосяжно. Знову ж, тоді як певність є дуже бажаною, вона може призвести до надмірної закостенілості, а закон повинен пристосовуватися до обставин, що змінюються. Таким чином, не можна уникнути ситуації, коли багато законів викладені термінами, які є, тією чи іншою мірою, неясними і тлумачення та застосування яких є питанням практики (див. рішення у справі «"Санді Таймс" проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 року, серія А, № 30, п. 49). Наскільки чітко не були б сформульовані правові положення, завжди існує елемент судового тлумачення, оскільки завжди існує потреба у роз'ясненні спірних питань та в пристосуванні до зміни обставин. Ухвала щодо прийнятності Заяви № 65518/01 «Салов проти України» (Salov v. Ukraine) від 27 квітня 2004 р.

Як вже зазначалось, у законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі впорядкування суспільних відносин [6, с. 156]. У правовій державі законність (правозаконність) є гарантією правомірності застосованого примусу [7, с. 3.]; це явище у повному обсязі може існувати тільки за демократичних правових режимів, які здатні забезпечити прийняті закони, адекватні сутності права [8, с. 26-32].

Принцип рівності громадян перед законом. Зміст розглядуваного принципу полягає в тому, що особи, які вчинили кримінальне правопорушення, є рівними перед законом і під-

⁴ Див. рішення у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства».

лягають кримінальній відповідальності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця народження, етнічного та соціального походження, майнового стану, службового становища, місця проживання, мовних або інших ознак. Однак не повинні вважатися порушенням рівності положення КК, які визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання жінок у зв'язку з вагітністю, пологами та грудним вигодовуванням дитини, а також: неповнолітніх; осіб у зв'язку з військовим обліком, мобілізацією тощо. Адже слід не тільки застосовувати однаковий правовий режим до об'єктивно однакових ситуацій, й диференційований правовий режим до об'єктивно різних ситуацій тощо.

Так, принцип рівності перед законом і судом є проявом загального принципу рівності, який у різних системах права – міжнародно-правовій і національній (внутрішньодержавній) – зважаючи на особливості суб'єктного складу і характер відносин, виражається в таких особливих проявах, як принцип суверенної рівності у міжнародному праві та принцип рівності однойменних суб'єктів (громадян, юридичних осіб) у внутрішньодержавному праві. Принцип юридичної рівності в найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватися будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості. Юридичне розуміння, як вказує Р.З.Лівшиц, передбачає рівність у правах, у процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші [9, с. 64-65].

Водночас зазначимо, що цей принцип знаходить свій прояв в практиці ЄСПЛ саме в процедурному (процесуальному) сенсі, адже принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Кожна людина у правовій державі насамперед повинна мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати своє право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик будь-якої особи.

Так, принцип рівності був неодноразово застосований ЄСПЛ і у справах щодо України. Наприклад, у справі «Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine, заява № 7460/03), рішення від 15 травня 2008 р.: «Суд нагадує, що принцип рівності сторін – один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище у порівнянні з опонентом (див., серед інших рішень та *mutatis mutandis*, «Кресс проти Франції» (Kress v. France), [GC], заява № 39594/98, п. 72, ECHR 2001-VI; «Ф.С.Б. проти Італії» (F.C.B. v. Italy) від 28 серпня 1991 року, серія А № 208-B, п. 33; «Т. проти Італії» (T. v. Italy) від 12 жовтня 1992 року, серія А № 245-C, п. 26; та «Кайя проти Австрії» (Kaaya v. Austria), заява № 54698/00, п. 28, від 8 червня 2006 року).

Принцип справедливості означає, що покарання та інші кримінально-правові заходи, застосовувані до особи, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, повинні відповідати характеру і ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення та обставинам його вчинення; ніхто не може двічі підлягати кримінальній відповідальності за одне і те саме кримінальне правопорушення.

Реалізація цього принципу в практиці ЄСПЛ під час Нюрберського процесу у 1946 році показала, що цей принцип практичну «взяв гору» над принципом законності. Це знайшло свій вияв в тому, що навіть за відсутності норм, які прямо б регулювали певні суспільні відношення, суд може винести рішення керуючись принципом справедливості.

Так, суд не прийняв до уваги посилення сторони захисту про те, що на момент винесення суддями Німеччини рішень про покарання осіб, які намагалися протистояти уряду Гітлера та висловлювали свою думку проти діючої влади, існували відповідні норми, на підставі яких і діяли тодішні суди. Таким чином, керуючись саме принципом справедливості, ЄСПЛ визнав згаданих осіб винними у злочинах проти миру та безпеки людства та відхилив їх апеляційні скарги.

Висновки. Як вбачається з аналізу практики ЄСПЛ щодо реалізації принципів кримінального права в рішеннях останнього, то зазначимо, що така практика є доволі

одноманітною та стабільною, однак не полишеною перспектив розвитку. Таким чином, зважаючи на активні євроінтеграційні процеси вітчизняного законодавства, які сьогодні активно відбуваються в Україні, а також на діючі положення вітчизняного законодавства, відповідно до яких пріоритет надається міжнародним нормам, а саме у випадку наявності розбіжностей між ними, застосовуються норми міжнародного законодавства, реалізовані в рішеннях ЄСПЛ, така тенденція, на наш погляд, повинна й надалі мати місце особливо під час реалізації судової реформи та подальшої відбудови громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Список використаних джерел:

1. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/232716?download=true>
2. Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8 (130).
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/358166?download=true>.
4. Бобровник С. В. Законність. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007.
5. Теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. М.: Новый юрист, 1996.
6. Явич Л.С. Сущность права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1985.
7. Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін. *Віче*. 2012. № 12.
8. Малєин Н.С. О законности в условиях переходного периода. *Теория права: новые идеи*. М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. Вып. 4.
9. Лившиц Р.З. Современная теория права. Краткий очерк. М.: Ин-т гос. и права РАН, 1992.
10. Альбрехт П.А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / пер. с нем. Г.Г. Мошак. О.: Астропринт, 2006. 160 с.
11. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. М.: Проспект, 2008. 400 с.; Флетчер Д., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. М.: Юрист, 1998. 512 с.
12. Хавронюк М.І. Історія кримінального права європейських країн : монографія. К.: Істина, 2006. 192 с.
13. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с. URL: http://nsj.gov.ua/files/files/1397569500принципи_крим_пров.pdf.

